

ההנדסה הגנטית לאור ההלכה

הרב יגאל שפרן

מאז ומעולם היו הרפואה וההלכה שותפות של אמת במטרה הגדולה של הבאת האדם לחופש. את שחרור האדם מהתלות הרוחנית הציעה ההלכה, בהדגישה ש"עבדי הזמן - כדברי רבי יהודה הלוי הוא - עבדי עבדים הם, עבד ה' הוא לבדו חופשי". כך לגבי החופש הרוחני. לעומת זאת לגבי החופש הגשמי - קובעים חז"ל בזוהר (על "ימצאהו בארץ מדבר" שבפרשת האזינו) - שזוהי משימתה של חכמת הרפואה: לשחרר את האדם ממה שהוא מכנה "בית הסוהר של המחלות". שותפות זו של שני המשחררים - ההלכה והרפואה - היא היא המביאה את האדם לשלמות ואילו האינטגרציה שבין שתי דיסציפלינות אלו - היא האידיאל במלואו ממש. וכך אכן מעיד על עצמו איוב (בפרק י') בעמדו לפני ה' ובטוענו לשלמות: "עור ובשר תלבישני, ובעצמות ובגידים תשוככני - ופקודתך שמרה רוחי". כלומר: שלם הייתי בגופי ושלם בנפשי. זוהי, איפוא, הכוללות אמיתית: שלמות בגוף וברוח.

לכן יש חשיבות גדולה בעיון הרווח בזמן האחרון בעניינים הקושרים הלכה ורפואה. עם זאת כאשר דנים בנושא ההנדסה הגנטית אנו נתקלים בבעיות מוסריות לא מעטות. פסוק אחד בספר ישעיהו מייטיב לתאר זאת באומרו: "ופחד ורחב לבבך": גם פחד וגם שמחה. ושניהם יחדיו.

כי חמש סיבות טובות יש לנו לפחד מפני ההנדסה הגנטית:

- א. ההנדסה הגנטית מובילה להשגת אינפורמציה יוצאת דופן בנחיצותה, מראש, ממצב ההריון ואילך, על הנבדק ואל משפחתו הקרובה. זוהי אינפורמציה המקנה ידע הן על המצב הנפשי והן על המצב הגופני של האדם בהווה ובעתיד. אינפורמציה כזו עלולה לגרום נזק פסיכולוגי קשה, בכל מה שבין האדם לבין עצמו. הן ביחס של הנבדק אל עצמו והן בדימוי העצמי של בני משפחתו, שכלל לא ביקשו לקבל אינפורמציה זו.
- ב. האינפורמציה עלולה להביא לפגיעה בכל מה שבין האדם לבין הסביבה שלו. היא יכולה להוביל חלילה לקיפוח זכויותיו העתידיות כעובד, כמבוטח, כשווה ערך לחברו. היא עלולה להביא ליצירת סטיגמה ואולי אף סלקציה על רקע גנטי, מה שמזכיר לנו דברים נוראיים.
- ג. הטענה שגם חיינו הרוחניים מושפעים מנטייה גנטית, יחד עם אי הבנתם של רבים את ההבדל שבין "נטייה" לבין "הכרח", עלולה להביא למשברים רוחניים ברורים: כבר כיום אנו שומעים על אי נוחות הנוצרת בגלל זה בכל הנוגע לעקרונות הבחירה החופשית, השכר והעונש ועוד כהנה וכהנה. וכך גם לגבי מניפולציות שיעשו בגנום

האנושי בשלב הקדם עוברי: הגוף והנשמה מצויים כל הזמן בדי שיח ביניהם. שינוי באחד מוביל לשינוי בשני. ניסויים ושינויים בתחום הגוף יובילו בלא ספק לשינויים בלתי הפיכים בגוף ובנפש של האדם ושל זרעו. מי התיר זאת?

ד. ניסויים בתאי אנוש מחייבים גם את השאלה מה בעצם מותר ומה אסור לעשות בתאים אלו, הן אלו שמקורם באדם חי, הן מאדם מת, והן ובמיוחד אלו שנלקחו מעובר או טרום עובר שנוצר במיוחד לצורך זה.

ה. שאלת השכפול הגנטי האנושי: האם ראוי להביא כך אנשים לעולם? האין דרך בלעדית באמצעותה רוצה הבורא שבני אדם יבואו לעולם? האם גם הדרך של מעבדה חסרת גוון אנושי, קרה ונטולת חוס, היא דרך לגיטימית, מאחר שאין בה גילוי עריות, או שמא בכל אופן רק הדרך של אהבה וכבוד בין הורים נשואים היא הדרך בה רצה הבורא? האם האדם הוא צמח או בעל חיים שניתן להעביר את ייצורו למפעל (וכאילו את דרך ייצורו של צמח או בעל חיים מותר לעוות, אך זה עניין אחר)?

המשותף לכל חמש הנקודות שהעליתי הוא: האם אין כאן פגיעה בכבוד האדם ובצלם הא-לוהים שבו? האין ערך זה של כבוד האדם גובר על הידע שנשיג בדרך זו ואף על הסיכויים לרפואה טובה יותר?

האין זה באמת: 'אז תראי - ופחד לבבך'?

אבל כאן ניתן לשאול לאיך גיסא:

במה בעצם שונות נקודות אלו ממה ששאלו כבר בעבר לגבי עצם העיסוק ברפואה, שאלות מלפני חמש מאות, אלף ואלפיים שנה? ובדורנו: האם אין שאלות אלו מזכירות כמעט מילה במילה את הדיונים שהיו בכל הנוגע להזרעה המלאכותית (שבין איש לאישתו)? והאם אין אלו בצורה זו או אחרת אותן שאלות הנשאלת בכל יום ביחס לניתוחים לאור ההלכה או בכלל ביחס להתערבות בטבע, גם שלא בתחום הרפואה?

דומני שהתשובה לכך היא: כן. זהו, אכן, הצל של אותן השאלות הבסיסיות על הגבולות של הרשות להתערב בטבע ועל הדילמה שבין "לשמור" לבין "לעשות", בין "לעובדה" לבין "לשומרה".

וכאן מתעוררת השאלה: מהו אם כן באמת היחס להתערבות בטבע? לחז"ל הייתה הערה מעניינת ביחס למשמעותו הייחודית של השם "ש-די" בכל מקום שהוא מופיע בתנ"ך:

ש-די - אומר התלמוד - היא מילה המורכבת מראשי תיבות של מספר מילים שתמציתם היא: "הא-לוהים שאמר לעולם: די". כלומר: בתום ששה ימי הבריאה היה שלב בו אמר הבורא לעולם: זהו. די. גמרנו עם יצירות חדשות. "עצור": עד כאן היה חלק היצירה של דברים חדשים. מכאן ואילך המטלה של האדם היא לשמור על העולם. לוודא שהעולם הטבעי, הכל כל כך נאה, לא ייהרס. לשמור - ולא לנסות ולשחק את הא-לוהים (חגיגה יב, א).

יתכן שלכן שמים את המילה הזו על המזוזה: ללמד אותך מיד בהתחלה: היה מתון. אל תרוץ יותר מדי קדימה: בכל התחלה זכור: עצור. המטרה היא: שמור. מי שרוצה יכול לשמוע כאן מעין הוראה בסיסית ראשונית, הניצבת כבר כאן, בפתח אולם ההנדסה הגנטית: כל ניסיון לשחק את הא-לוהים ולשנות את הטבע באמצעות מניפולציות בתחום הגנום האנושי, עומד בניגוד מוחלט למגמה האלוקית שנקבעה כבר מזמן: די. מעתה האדם מצווה רק לדבר אחד: לא להזיק. לא לקעקע את הסדר הביולוגי.

אבל יש צד שני למטבע. אביא אותה בשם ר' יושע-בער סולוביצ'יק זצ"ל:

שואל ר' יושע בער זצ"ל, (בעל "בית הלוי" והובאו דבריו בספר "משולחן גבוה" על פרשת "לך לך"): מדוע דווקא לפני הצו על ברית מילה נאמר בתורה שה' הוא א-ל ש-ד-י: מדוע הצו לאברהם למול עצמו נאמר בלשון הבאה: "ויאמר אליו: אני א-ל ש-ד-י: התהלך לפני והיה תמים" (בראשית י"ז, א)? והוא עונה: ללמדך שה' אמנם אמר לעולמו "די", אבל זה מתייחס לה' עצמו. לעומת זאת על ה א ד ס הוא ציווה ממש את ההפך: "היה תמים" - עכשיו אתה לא תמים, אינך שלם ואתה חייב להביא לכך שתהיה תמים. כיצד? עליך להשלים את עצמך. למול את עצמך. דווקא כך תהיה שלם: על ידי מעשים שלך, על ידי המילה, מעשים שאתה תשנה בטבע.

לפי גישה זו לא רק שמותר לאדם לשכלל את העולם, אלא שמוטלת עליו חובה לעשות זאת. בלשון התנ"ך: "אשר ברא א-לוהים - לעשות". העולם נברא, כלומר נוצר בו חומר הגלם, על מנת שהאדם יעשהו, כלומר יתן לו מתכונת סופית, משוכללת, שונה ממה שהיה בעת שנוצר רק החלק הבסיסי של העולם.

בעצם, (וברוח דבריו של מר"ן הראי"ה קוק זצ"ל בספרו "עין איה" על מסכת שבת דף כ) יש כאן משהו עמוק: אנו רואים שיש בהיכל המוסר שני חדרים, זה לפנינו מזה:

בחדר החיצוני, במבוא, אומרים לאדם: עצור. הרי האדם הוא יצור מסוכן. הוא עלול לקלקל את הטבע. לכן "די". אבל בחדר הפנימי, המוסר הפנימי, העמוק יותר, אומר: לא כן. עליך לשכלל את העולם ככל שאתה יכול. עליך ליצור אוירה, רקע, נסיבות מוסריות כאלה - שנוכל לראות בכל תוכניותך המדעיות כיצד - דרכך - הא-לוהים ממשיך לבנות את העולם כל הזמן - והפעם באמצעות שימוש בשכל, בתבונה, שנטע אלוקים באדם, בכל התחומים - הן בתחומי המדע והן בתחומי המוסר והאמונה. לשם כך נתן הא-לוהים את השכל: כדי להשתמש בו. לשם כך ניתן לנו הכוח להבין: כדי להסיק מסקנות וליישם. אם אינך מתיימר לשחק את הא-לוהים באמצעות השכפול הגנטי, אם אינך מנסה לומר שאתה בעל כוחות על טבעיים של מכשף מאגי, אין כל בעיה בעובדה שאתה יוצר אדם שלא באמצעות זיווג מיני. זה לא מערער שום יסוד בהשקפה הדתית, שהא-ל ברא את העולם, קבע את צלם הא-לוהים שבנו ונתן לנו נשמה:

כל הריון וכל לידה הוא נס גדול. נס שאינו נופל מהפלא של יצירת אדם בדרך של שכפול גנטי. והקב"ה, ששם נפש באדם, הוא זה העושה זאת גם כאן. מה, אפוא, הטעם

להתנגד לכך? ואם ניתן בדרך זו לעזור לחולים בכלל - או לזוגות עקרים - מדוע שלא נאמר גם על כך 'אז תראי ונהרת - ורחב לבבך'?

לעניות דעתי גם החשש מפני המדען ה"משחק את הא-לוהים" כביכול אינה צריכה לרפות את ידינו. הרי אין המדענים טוענים שיש להם סגולות מיוחדות. כל אחד שילך בעקבותיהם וילמד את הטכניקה יוכל לעשות את אותם הדברים - אז מה הבעיה? ואכן כך בקירוב גרס כבר לפני 800 שנה רבי מנחם המאירי, פרשן התלמוד מפרובנס שבצרפת, שכתב:

כל דבר שהוא נעשה בפעולה טבעית, אינו בכלל איסור הכשפים. ואפילו אם יידעו בני אדם בעתיד לברוא בריות יפות שלא מזיווג המין - כמו שידוע למי שמבין בספרי הטבע שהדבר אפשרי - רשאים לעשות.

כמובן: יש בזה סיבוכים, כפי שנראה בהמשך, יש בזה גם סכנה, ואפשר להבין שזה עלול להביא אנשים לטעות ביחס למקור הכוח, כאילו לא הקב"ה אלא אדם הוא הכל יכול, חלילה, אבל האם משום כך נימנע לחלוטין מלעזור לאנשים במצוקה? הן כנגד זה זועק הרמב"ם (בפירוש המשניות שלו על מסכת פסחים, בסוגיית גניזת ספר הרפואות). עלינו ליצור נסיבות מוסריות כאלו בעולם, שלא יהא חשש מפני ניצול לרעה של ידע אך כל זאת בלא שנמנע מלסייע לבני אדם במצוקותיהם. לשם כך יש רופאים, ועליהם מוטלת השליחות לפעול במסגרת מה שהתורה לא מנעה באחת מתרי"ג מצוותיה וכל דברי חז"ל.

אמנם עלינו להיות ערים לכך שבאומות העולם רבים מסיטייגים משכפול גנטי אנושי ואין זה ראוי להתיר דבר שהעולם סובר - גם אם בטעות - שהוא אינו מוסרי. על כך יש להעיר: במובן מסויים סברו רבותינו כבר לפני אלפיים שנה כי ההבדל שבין השיטה האומרת שעל האדם לשכלל את העולם - לבין השיטה האומרת שעל האדם להקפיא את המצב הנוכחי - הינה אחת המדגימים הטובים ביותר את ייחודה של ההגות היהודית: והמדרש האומר זאת מחזירנו שוב אל סוגיית ברית המילה, אחותה הבוגרת של סוגיית השכפול הגנטי:

שאל טורנוסרופוס, נציב רומי, את ר' עקיבא:

אמור לי רבי עקיבא: לפי השקפתכם אילו מעשים נאים יותר - של הקב"ה או של בשר ודם? אמר לו רבי עקיבא: של בשר ודם נאים יותר! אמר לו טורנוסרופוס הרשע: מה??? אמר לו רבי עקיבא: כן. אמר לו טורנוסרופוס: הנה לפניך השמים והארץ - וכי יכול אתה לעשות כמותם??? אמר לו ר' עקיבא: אל תשאל אותי ממה שהוא למעלה ממה שנתן ה' כוח בבריות לעשות, אלא ממה שנתן בידי האדם כוח לעשותו. איבד טורנוסרופוס את סבלנותו ושאל: למה אתם מלים את ערלתכם? אמר לו: ידעתי שאתה עתיד לומר לי כן, לכך הקדמתי ואמרתי לך "מעשי בשר ודם, הם נאים ממעשי הקב"ה". עד כאן המדרש (עם שינויים קלים).

זהו רצונו של הבורא שאדם ישכלל את המציאות. בשביל זה הוא נתן לאדם את השכל. עוגה - אומר לו שם רבי עקיבא - טובה לאין ערוך משיבולי בר. בלשון המשלית הזו נאמר כי חובתנו בדיוק בתחום זה להדגיש את ההבדל שבין היהדות לבין מה שמייצג טורנוסרופוס: היהדות רואה אידיאל בשכלול מתמיד של העולם. היא - היהדות - מצווה למול, ובמילים אחרות - לפי רבי עקיבא הנ"ל - לעסוק בתיקון הכלים השבורים. היא רק מבקשת שכמו בברית המילה - הדברים ייעשו באחריות, במתינות, יש דיני מוהל, יש דיני הסכין וכיו"ב. אנו סוברים שעל המוסר הא-לוהי להדריך את המדען, זה המשכלל את העולם. אבל לגבי עצם העיסוק בגנום - אין מקום לאסור זאת באופן עקרוני רק משום שזה חדש ואנושי, כל עוד לא מצינו איזה שהוא לאו האוסר זאת, ישירות או ברמז. ולא מצינו איסור כזה.

אמנם כל סכנה מחייבת זהירות, גם דברים אחרים שאנו עושים בעולם הרפואה, החל בעצם הלידה וכלה במרבית הטיפולים המבוצעים תוך הרדמה - הם מסוכנים לא פחות. האם בגלל זה נאסור אותם כליל?

אם כן, זוהי תשובתנו לטענת העולם: בהשקפתנו ימות המשיח טרם הגיעו. אנו רק בתחילת המסלול המוביל לגאולה, לעולם הרבה יותר משוכלל: וזה אומר שעלינו להתקדם, במתינות אך בביטחון, לכיוון של תיקון ושכלול כל הזמן: הן מבחינה גשמית והן מבחינה רוחנית. כי הדברים שלובים יחדיו. לכן, למרות שיש חשש רב בכל אחת מחמש הנקודות שהעליתי בתחילת דברי, ניתן לומר שלפחות בכל הנוגע לעזרה לבני אדם להיות הורים - טכניקת השכפול הגנטי היא לגיטימית. דורות על דורות השתדלה ההלכה היהודית למצוא פתרונות ברוח התורה שיאפשרו לבריות להקים משפחה ולגדל ילדים - ואם השיטות של השכפול הגנטי יכולות לעזור בתחום זה - ואם כלו כל הקיצים ולא צלחו כל הטיפולים הקונבנציונליים - הרי שלא הייתי שולל זאת על הסף.

עם זאת, יש גם בעיות. אדגים אחת מהן, והכוונה להגדרת המושג אבהות בשכפול הגנטי:

הדרך באמצעותה באים אנשים לעולם עברה שלוש תקופות מרכזיות. לכל תקופה אפיונים הלכתיים ספציפיים, כשההלכה תמיד מנסה לעשות את המכסימום על מנת שבני זוג יוכלו לממש את שאיפתם להורות. הייתה דרך א', הקבועה מאז ומעולם של "על כן יעזוב איש את אביו ואת אימו ודבק באישתו והיו לבשר אחד". מכך נולדו מסכתות שלמות בש"ס: גיטין וקידושין, סוטה ונידה, יבמות וכתובות ועוד ועוד. שרשרת של בעיות ופתרונות. אחר כך, לפני כמה עשורים, באה התקופה השניה: עידן ההפריה החוץ-גופיית, והשאלה העמוקה של הגדרת האמהות. עכשיו באה התקופה השלישית: האפשרות לשכפול הגנטי, וממנה עולה שאלה חדשה לחלוטין ושונה לחלוטין:

מאחר שהוכח שניתן לקבל צאצא על בסיס תא שאינו תא רבייה, ותא זה לקוח מזכר בלבד או מנקבה בלבד, מתעוררת השאלה: מה יהא מעמדו ההלכתי של בן שיוולד

כתוצאה משימוש בגרעין תא שיילקח כולו מגבר בלבד? הרי במקרה כזה - ניטלו מהגבר בלבד כל 46 הכרומוזומים, לרבות אותם 23 שבהריון רגיל מסופקים ע"י האם. אם כן: תפקיד האם נעשה כאן ע"י האב. ובכן - למשל לפי שיטתו של ר' שלמה זלמן אויערבך זצ"ל - שלגבי פונדקאות סבר כי האם הביולוגית היא האם, הייתכן שהאם זו היא בעצם גבר? ונפקא מינא בילד שיוולד מפונדקאית שאינה יהודיה, אך כל כולו בא מתא של גבר יהודי, שלפי הרב אויערבך זצ"ל, לכאורה הוא יהא יהודי, למרות שאין כאן כל אשה יהודיה. הייתכן?

וסוגיא זו מסתעפת גם לאידך גיסא. כלומר: כיצד תוגדר האבהות של אדם שגרעין הווייתו יילקח כולו - כמו הכבשה דולי - מתא של אשה (תנוך אוזנה למשל), וגרעין זה יוחדר אחר כך לתוך ציטופלסמה, שתרוקן מגרעינה הטבעי - אף זאת כשם שנעשה עם הכבשה דולי - ושילוב זה יושרש אחר כך כולו ברחמה של פונדקאית? הרי בתום ההריון זה יהא לפנינו אדם - במקרה זה אשה - שנוצרה כולה על טוהרת הנשים.

ובכן: מי ייחשב אביה של בת זו?

האם, לפי ההלכה, יתכן שהאמא היא גם האבא? ונפקא מינא למשל אם בת זו תמות. הרי לפי ההלכה באדם רגיל שמת, אימו אינה יורשת אותו אבל אביו יורש אותו. האם נאמר שכאן - במשוכפל - אימו תירש אותה כי היא גם אביה? או שמא ייתכן שההלכה אכן תראה ייצור מסוים כנטול-אב, גם אם ברור שמבחינה ביולוגית מישוהו פה ביצע את תפקיד הגבר?

קיימות שתי אפשרויות לענות על שאלה זו.

א. יתכן בהחלט מצב שלאדם אין אב הלכתי. יש דבר כזה אצלנו: אדם שהוא נטול אב. זאת למרות שכמובן יש גבר ששימש בתפקיד האב במובן הביולוגי - ואף על פי כן אין לו מעמד של אב הלכתי. כי ההלכה מבדילה בין "אב" לבין "מפרה". לא כל "מפרה" הוא גם "אב". וזה - וכאן עיקר החידוש - לא רק בנשואי תערובת שזה דין מיוחד, שהפקירו רבנן את זרעו מייחוס אליו אלא גם במי שנוצר ממש מזרע של יהודי:

ההוכחה שיייתכן דבר כזה, מצויה בסוגיא הנזכרת בתוספות במסכת יבמות (לו, א): מהו מעמדו של בן, שכל הריונו מתחיל להתרקם רק אחר מותו של אביו? אין המדובר באדם שנפטר, לא עלינו, בעוד אשתו בהריון, אלא במצב שהזרע כולו הושרש בדופן הרחם של האלמנה רק אחר מיתתו של הבעל. ה"נודע ביהודה" (אה"ע ס"ט) ו"הקרן אורה" (סוף פ"ט דיבמות), דנים בשאלה האם אב זה - אכן ייקרא "אב" לגבי הצאצא שיוולד? תשובת הסוגיא שם - על פי ה"חוות בנימין" (למו"ר הרב ישראל זצ"ל, ח"ג, עמ' תרפו) - היא: "לא":

כלומר אם אכן הזרע מוחדר לגוף האשה, רק אחר פטירתו של בעלה - הבן שיוולד יהא "נטול-אב". ובכן, למרות שברור מאיזה זרע נוצר הבן, בכל אופן לא ניתן לבעל הזרע התואר "אב" - מי שכל בניו, יצירי זרעו, הנם אחים זה לזה. בן כזה אין לו אב כלל.

ובכן: מאחר שברמה העקרונית יש שיטה הסוברת שאפשר שהיא אדם מישראל שהוא "נטול-אב" מבחינה הלכתית, אני משער שיימצא מי שיאמר כי כך המצב גם בשכפול הגנטי: לאור צורת היצירה הבן יהיה בלא אב הלכתי. לפי גישה זו, בשכפול הגנטי שייעשה על טוהרת הנשים - האם לא תירש את חובותיו וזכויותיו של האב כלפי הצאצא - במקרה הזה כלפי הצאצאית - אלא נחזה בבת ישראל שהיא "נטולת-אב".

ב. האפשרות השניה היא ממש הפוכה: כלומר, יהיו מי שיסבו את תשומת הלב לכך שיש בגמרא סימוכין גם לגישה האומרת כך: באותם מצבים בהם נגרע האב לחלוטין, נוצר מצב שמשפחת אימו - ובעצם הכוונה לאבי אימו - ייחשב כעין אביו ההלכתי של הצאצא הנולד, לפחות לגבי חלק מהדינים.

זאת מניין? מסוגיא במסכת בכורות (דף מז). מסוגיא זו עולה כי בנם של גוי ו'בת לוי' ייחשב "לוי" - וזאת רק מכוח זה שסבו, אבי האם, הוא לוי. מהמקרה הנדון שם עולה כי בהיעדר אב הלכתי, הבן מתייחס אל משפחת הגברים שבשבת אימו. עד כדי כך, שמכוחו הוא יכול אפילו לזכות בתואר: לוי. לפי ר' חיים מבריסק (בחיידושו על הרמב"ם איסורי ביאה) זה בא משום שבמקרה כזה, לא היה מי שידחק את משפחת אבי-האם החוצה (כמו שמרחש בסתם נישואין והיינו במקום שמתקיימת תורת קידושין בין הבעל לבין אשתו: הוא דוחק את שם בית אביה החוצה ממנה), ולכן הבן מתייחס לשבת אבי האם. לפי זה, למשל, ייתכן שמשוכפל שיוולד בלא גבר כלל, ומאם שהיא בת כהן, יהא כהן. אלא שאם נאמר שכך אכן הדין גם בשכפול הגנטי, שהאבהות נמשכת מהאם, לפחות לגבי חלק מהדינים, תתעורר השאלה: אביה של איזו "בת כהן" (ובמקרה זה בת כהן) שבתהליך, יגרום לכך שהבן ובמקרה זה: בת, יהא כהן? הרי מבחינה תאורתית יתכן שלולד זה תהיינה שלוש אימהות: א. האשה שתירמה את התא ובו 46 הכרומוזומים. ב. האשה שתירמה את הציטופלזמה. ג. האשה הפונדקאית שילדה את הולד.

שאלה זו היא מהקשות בדורנו בהקשר של הפונדקאות, ולא כאן המקום לעסוק בה. לסיום, ואם אנסה לחזות את העתיד, כנראה שלאור חשיבותו הערכית של מונח האבהות, ניוכח שבעתיד ייעשה כל מאמץ ליצור סינטזה בין שתי הדעות הללו: כלומר שלפחות לגבי עניינים מסוימים - לאדם שיווצר באמצעות השכפול הגנטי מתאי אשה - תהא בכל אופן זיקה לאב או לאם מסוימים. זאת אף שיייתכן שלעניינים אחרים הוא יהא אכן נטול-אב, כפי שראינו קודם. כי למונח אב או אם קיימות מספר שכבות. מעיקרא, וכפי שכותב הרא"ה בספר החינוך מצוה א', היה זה רצונו של הבורא, שהעולם ייבנה באמצעות זכר ונקבה גם יחד. לכן עלינו לעשות הכל שגם הפיתוחים המדעיים ישמרו על עיקרון מקודש זה. הרי, אמרו חכמינו, "אין בין גן עדן לבין הגהנום אלא מחיצה דקה בלבד". אותו מפתח פותח את שני החללים הללו. בטעות אחת קטנה, ולמרות כל הכוונות הטובות, עלולים להביא את האדם במקום אל גן העדן - לגהינום.

לפיכך אני מדגיש שבפתחי את הפתח לכיוון שמוכן לבדוק גם את האפשרות של לגיטימיות של השכפול הגנטי בבני אדם - הכוונה רק בהקשר לבעיות של עקרות. על כל מקרה לבוא לידי דיון ועיון ספציפי אצל רבנים גדולים ומעמיקי חקר. זאת במטרה לעזור מחד - אך גם במטרה שלא לקעקע את הסדר החברתי הקיים, חלילה. בינתיים אנו מקיימים את ההליכה בתווך, בין שתי המגמות, מעיינים במה שצופן לנו העתיד בתחום זה של ההנדסה הגנטית וחשים אל נכון את עומקו של הכתוב בו פתחתי "אז תראי ונהרת - ופחד ורחב לבבך". בו זמנית.